

Türkiye’de Sanayi Kümelenmesi ve Sanayinin Yer Seçimindeki Yeni Eğilimler

Industrial Clustering and New Propensities of Industrial Location in Turkey

İrfan Kaygalak*

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 35100, Bornova/İzmir

Öz: Bu çalışmada sanayi kümelenmesinde etkili olan süreçler ile sanayi coğrafyası literatüründe yeni kavramlaştırmalara kaynaklık eden alan çalışmalarının üzerinde durulmakta; mekansal bir süreç olarak sanayi kümelenmesi çalışmalarında izlenen niceliksel ve niteliksel yöntemlerin karşılaştırmalı analizi yapılmaktadır. Bu amaçla Türkiye’de sanayi coğrafyası çalışmalarına nasıl bir kuramsal çerçevede yaklaşılabilirliği, ülkemizde sanayi kümelenmesi çalışmalarında hangi ortak hedefe yönelik araştırmaların yapılabilirliği tartışılmaktadır. Özellikle coğrafyacılarca, sanayi kümelenmesi olgusunun kentleşme ve metropolitenleşme süreçlerindeki yeni dinamiklerle ilişkilendirilmesi, konuyla ilgili büyük bir boşluğun doldurulmasını sağlayacaktır. Bu çerçevede çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırma konusu olarak sanayi kümelenmesine ilişkin tartışma, kavram ve değerlendirmeler üzerinde durulurken ikinci bölümde sanayi kümelenmesinin Türkiye’deki boyutlarının nasıl araştırılabilirliği tartışılmaktadır. Bu iki bölümle esas olarak hedeflenen temel unsur, bazı mekansal süreçlere ışık tutacak, onların daha da iyi açıklanmasını ve anlaşılmasını sağlayacak bir kavramsal ve kuramsal çerçeve olarak sanayi kümelenmesi konusunun coğrafyacılar açısından nasıl çalışılabilirliğine ve önemine dikkat çekmektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise ekonomik coğrafyada son dönemlerde hakim yaklaşımlar halini almış olan kurumsalcı ve evrimselci yaklaşımların önemi tartışılmaktadır. Son yirmi yılda özellikle ‘kültürel dönüş’ ve ‘kurumsalcı dönüş’ biçiminde kavramsallaştırılan yeni yaklaşımların kümelenme literatüründeki ağırlığı tartışılmakta ve bu yönleriyle ekonomik coğrafya açıklamalarının sosyal bilimlerde içinde yükselen önemi belirtilmeye çalışılmaktadır. Yeni üretim coğrafyasının tanımlanmasında başvurulan temel kavramlar ve süreçler olarak kümelenme ve uzmanlaşma süreçleri yalnızca değişen üretimin coğrafyasını anlamayı sağlamıyor. Aynı zamanda günümüz toplumunun sosyal ve politik organizasyonunu mekansal örgütlenme biçimi üzerinden okumayı sağladığından sosyal teorideki büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Bu yönüyle de ekonomik coğrafyadaki bu yeni yaklaşımların içinde özel bir vurguyu ve tartışılmayı hak eden kavramlar ve yaklaşımlar olarak durmaktadır. Bu yüzden son bölümde bu yaklaşımlarla Türkiye sanayi coğrafyasının nasıl çalışılabilirliği üzerine tartışma geliştirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Sanayi kümelenmesi, sanayi coğrafyası, yeni ekonomik coğrafya, evrimsel ekonomik coğrafya, kurumsalcı yaklaşım.

Abstract: This study deals with industrial clustering and processes which take root from it and give rise to some new conceptualizations and case studies in industrial geography. Quantitative and qualitative methods in industrial clustering are compared with each other and industrial clustering accepted as spatial process. In this mean, we try to define which conceptual frames must be used during evaluating industrial clustering in Turkey. Especially, it’s important to associate industrial clustering with urbanization and metropolization processes by geographers in Turkey. For this reason the study is divided in two sections. In the first section main concepts and definitions relating to industrial clustering are evaluated. The second section dedicated to dimensions of industrial clustering in Turkey and some theoretical and conceptual frames that must be consider during studying the subject. The main purpose of the study is to shed light on the importance of the subject and its effects on spatial processes.

At the third part of the study significance of institutional and evolutionary approaches, which has turned prevail and pervasive approaches in economic geography, is debated. The weight of some new approaches and perspectives which are conceptualized as ‘cultural turn’ and ‘institutional turn’ in clustering literature at the last two decades is debated in this section and so attentions drew on to the ascending significance of economic geography explanations in social sciences. As new concepts and processes for definitions of ‘new production

* İletişim yazarı: İ. Kaygalak, e-posta: irfan.kaygalak@ege.edu.tr

geography', clustering and specialization processes do provide not only to understand changing production geography. Beside this, it fills large gap in social theory via helping to read recent socio-politic organization of the society through spatial organization form. Therefore those new concepts in economic geography deserve influential emphasis and debates. For that reason in that last section a debate has been brought forward about the problem how Turkey's industrial geography should be studied in these perspective or these approaches.

Keywords: *Industrial clustering, industrial geography, new economic geography, evolutionary economic geography, institutional approach*

1. Giriş

Son 30 yıldır esnek üretim ilişkilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, sanayinin mekânsal dağılışı da köklü dönüşümler yaşanmaktadır. Söz konusu bu mekânsal dönüşüm sadece küresel ölçekte değil ulus altı bölgesel düzeyde de belirlemektedir. Küresel ekonomik ilişkilerin birer sonucu olarak beliren “*bölgeselleşme*” eğilimleri sanayinin küresel ölçekte yeniden mekânsal dağılımını sağlarken; sanayideki yapısal dönüşümün de yeni yer seçimi eğilimleri yarattığı gözlenmektedir. Sanayi üretimindeki coğrafi kaymalar, ekonomik coğrafya literatüründe sanayi faaliyetlerini yeni kuramsal yaklaşımlarla ele almayı ve sanayi faaliyetlerindeki mekânsal süreçleri yeni kavramlaştırmalarla açıklamayı zorunlu hale getirmiştir. Bu çerçevede “*sanayi kümelenmesi*” (industrial cluster), yeni ekonomik coğrafya literatüründe küresel ve bölgesel ölçekte sanayi faaliyetlerinin coğrafi boyutunu açıklayan temel kavramlardan biridir. Ancak kümelenme literatürü üzerine yapılan teorik ve ampirik çalışmalar sanayinin yeni mekansal dağılışıyla açıklamaya ilişkin ekonomik coğrafyada yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gerek kuramsal gerekse ampirik bu çalışmaların hemen hemen hepsi kümelenme ve yığılma ekonomileri etrafında

2. Neden sanayi kümelenmesi?

Aynı veya ilgili sektörlerde faaliyet gösteren firmaların ve destekleyici, tamamlayıcı işletmelerin ortak mekânda yığılmasını ifade eden “*kümelenme*” kavramı, sadece bir yer seçimi sorununu ifade etmemektedir. Ortak mekânı kullanmanın yanında bu mekân üzerinde yer alan firma ve işletmeler arası organik bağların varlığını, bu bağa dayalı yenilikçilik ve yaratıcılık süreçlerini de ifade etmektedir. Bu yönüyle kümelenme çalışmaları, niceliksel (quantitative) ve niteliksel (qualitative) yöntemlerle bir bölgedeki sanayi üretim ilişkilerinin boyutlarını, bölgenin rekabet avantajlarını, sanayi kalkınmasının sürdürülebilirlik potansiyelini ortaya koyabilmektedir. Sanayiye dayalı bölgesel kalkınmanın özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelere (KOBİ) bağlı hale gelmesi, aynı sektörlerde çalışan KOBİ'lerin ortak mekânı paylaşmakla kazandığı avantajların artması, yenilikçi ve rekabetçi üretimin bunlara bağlı hale gelmesi kümelenme çalışmalarına olan ilgiyi her geçen gün arttırmaktadır.

Ancak ekonomik coğrafya başta olmak üzere birçok disiplinde kümelenme çalışmalarının ağırlık kazanması, post-fordist üretim süreciyle birlikte “*yeni ekonomik coğrafyaların*” ortaya çıkması ve mekânın üretim süreçleri açısından yükselen önemi dolayısıyla da. 1970'lerden itibaren Fordist krizle birlikte büyük ölçekli sanayi kompleksleri olumsuz yönde etkilenirken, krizden bu yana küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ) ve onların oluşturduğu sanayi kümeleri kendilerini değişen ekonomik koşullara uyarlayabilmiş ve küresel rekabette yerini alabilmiştir (Eraydın ve Armatlı, 2005). Esnek üretimle birlikte sanayi üretiminde beliren yeni yapısal dönüşüm küresel düzeyde sanayinin yeni yer seçimi eğilimlerinde de değişim yaratırken, yakaladıkları yüksek rekabet düzeyleri, teknolojik değişim yaratabilme kapasiteleri, küresel piyasada aldıkları yüksek ihracat paylarıyla bazı bölgelerin başarı öyküleri farklı çalışmalara konu olmuştur (Storper, 1999; Cooke, 1999).

Emiglia-Romagna, Silikon Vadisi-Kaliforniya, Baden-Württemberg ve Cambridge yeni yapısal dönüşümün gözlemlendiği ve çalışmaya konu olan alanların başında gelmektedir (Gordon and McCann, 2005). Bu bölgelerde firma ilişkileri ve üretim süreçleri üzerine yapılan araştırmalar, daha sonra ekonomi ile sanayi coğrafyası yazınında yeni kavramlara ve tanımlamalara kaynaklık ederek model oluşturacaktır. Bu süreçte uluslararası ticaret teorisinde inovasyonun ve ağ ilişkilerinin rekabet düzeyinin temel belirleyenleri olarak görülmesi de etkili olacaktır (Krugman, 1991; Porter, 1990).

Böylece modellere uygun yapılanmaların ve gelişmelerin olup olmadığı sanayi coğrafyası yazınında çok sayıda alan çalışmasıyla test edilmeye başlanmıştır. Bu çalışmalardan elde edilen bulgularla mekâna bakış açısı da değişmiştir. Artık mekân salt uzay parçası olarak değil, sanayi üretim sürecinde yarattığı dışsallıklar ve avantajlarla en önemli üretim faktörlerinden-ajanlarından biri olarak görülmeye başlanmıştır.

Esnek (Post-fordist) üretim sürecinin gelişmesiyle birlikte firmaların belli mekânlarda-bölgelerde kümelenme eğilimleri, bu mekânların özelliklerinin ve yarattığı dışsallıklarının sorgulanmasına neden olmuş, ortak mekânı kullanmanın yarattığı yığılma avantajlarına olan ilgi yeniden dirilmiştir (Enright, 1998). Dikkatler sadece esnek üretimin değiştirdiği sanayi üretim coğrafyaları değil; bu coğrafyaların sahip oldukları kurumsal, kültürel, sosyal ağlar, rekabet düzeyleri, yenilikçi kapasiteleri, teknoloji yaratma ve transfer etme biçimleri, diğer ilişki biçimleri vb. gibi diğer coğrafyalardan farklılaşan özellikler üzerine de yoğunlaşmaktadır. Bu yeniden keşifle birlikte, üretim süreçlerine ve mekânsal yer seçimine ilişkin birçok yeni kavram ortaya atılmıştır. Kalkınma blokları, yeni ekonomik coğrafyalar, öğrenen bölgeler, yenilikçi çevre, uzmanlaşmış bölgeler, yerel ve bölgesel kümeler gibi tanımlamalar yeni sanayi üretimin mekânsal yer seçiminin anlam bulduğu kavramlar arasında akla ilk gelenleridir (Eraydın ve Armatlı, 2005; Gordon and McCann, 2005; Maskell and Malmberg, 1999; Fesser and Bergman, 2000).

Ancak bütün bu kavramlaştırmaları ve yenilik süreçlerini kendi içinde toplayan bir kavram bulunmaktadır ki o da “**sanayi kümelenmesi**”dir. Yeni sanayi üretimi ve coğrafyalarını ele alan neredeyse tüm çalışmalar sanayi kümelenmesi kavramını ele almakta ve konuyla ilgili çok farklı sayıda tanımlamayı içermektedir.

3. Sanayi kümelenmesi nedir?

Sanayi kümelenmesi üzerine çok sayıda farklı tanım ve konuyla ilgili geniş bir kavram kargaşası bulunmaktadır. Söz konusu kavram ile ilgili tanımlamalardan bazılarını bakacak olursak bunlar:

“*Birbirini tamamlayan üretimlerle ilgili satış ve alım yapan girişimcilerin genel fırsatlar ve zorluklarla yüzleşmesini sağlayan sektörel ve coğrafi yoğunlaşmasıdır*” (UNIDO, 2001).

“*Birbiriyle ilgili sanayi kollarındaki firmaların, şirketlerin, uzmanlaşmış tedarikçilerin, hizmet sağlayıcılarının işbirliği içinde rekabet ettikleri ortak kuruluşların coğrafi olarak bir araya toplanmasıdır*” (Porter, 1990).

“*Özel altyapı, işgücü havuzu ve hizmetleri paylaşan; aktif üretim işlemleri, iletişim ve diyalog kanallarıyla birbirine bağlı olan, böylece genel fırsatlardan yararlanılmayı ve risklerin üstesinden gelinmeyi sağlayan, coğrafi olarak sınırlanmış ilgili veya tamamlayıcı hizmetlerin (iş kollarının) aynı alandaki yoğunlaşmasıdır*” (Rosenfeld, 1997).

“*Birbiriyle ilişkili, bağlı firmaların oluşturduğu özel takımyıldızı*” (Fesser and Bergman, 2000).

“*Birbiriyle ilişkili çok sayıda küçük ve orta ölçekli sanayilerin ve firmaların belli bir coğrafi alandaki yoğunlaşmasıdır*” (Gordon and McCann, 2000).

Tanımlamaların sayısını daha çok arttırmak mümkün olmakla birlikte bütün sanayi kümelenmesi (industrial clustering) tanımlamalarında belli başlı ortak noktalar bulunduğu görülmektedir. Bu ortak noktalar;

- Coğrafi açıdan birbirine yakın olması (site, semt, şehir ve bölge ölçeğinde sayılabilir),
- Sosyal network ağının olması,
- Birbiriyle ilişkili destekleyici sanayi kollarının ve hizmetlerin olması,
- Firmalar arasında üretim sürecinde organik bağımlılığın olması,
- Kolektif öğrenme, ortak bilgi üretme, inovasyon yaratma, üretim sürecinde birbirini tamamlama, değişim yaratma süreçlerinin gözlenmesi,
- Uzmanlaşmanın olması,

şeklinde sıralanabilir.

Bu ortak özelliklerden de anlaşılacağı gibi sanayi kümelenmesi salt bir firma yığılmasını (aglomerasyonunu) ifade etmemektedir. Aksine firmalar, destekleyici kurumlar, politika yapıcılar

arasında üretim süreci ve sonrasında sürekli organik bir bağın, sosyal ağların; teknolojik gelişme, yenilik yaratma, ürün geliştirme süreçleri itibarıyla organik bir dayanışmanın ve bir aile gibi ortak hareket mekanizmasının olduğu ortak mekanda yer edinmiş firmaların varlığını ifade etmektedir. Ancak özellikle iktisatçılar ve coğrafyacilar arasında konuya yaklaşım tarzlarından kaynaklanan farklı tanımlamalar görülmektedir. İktisatçılar “sanayi kümelerini” bir ülkenin ve bölgenin öncü olduğu ve o ülke veya bölge ekonomisinin sürükleyicisi olan sektörler olarak değerlendirirken; coğrafyacilar söz konusu bu sektörlerin lokasyonlarını yani buldukları mekanı “sanayi kümesi” olarak ele almaktadırlar. Ekonometri yöntemlerin kullanılarak belirlendiği kümelenme çalışmalarında temel bileşen analizi yöntem olarak kullanılmakta, bölgesel ve yerel verilerin ayrıntılı olmadığı ya da hiç bulunmadığı yerlerde mekansal katsayılar kullanılarak kümeler belirlenmektedir (Feser and Bergman, 2000). Böylesi niceliksel yöntemlerin yanında özellikle firmalar arası ilişkileri ve kümelenme eğilimlerini ortaya koymak açısından niteliksel alan çalışmaları ve derin sondajlar-anketler yapılarak da kümelenme çalışmaları desteklenmektedir. Bu anlamda her iki yöntem de birbirinin bulgularını destekler ve tamamlar nitelikte olduğundan sanayi kümelenmesi ekonomistler ve coğrafyacilar arasında yeni bir işbirliği alanını oluşturmaktadır.

Yöntem olarak sorgulandığında niceliksel yöntemlerle kümelenme tanımlamalarının yapılması daha yaygın bir yöntem olarak görülmektedir. Bu yöntemle bir ülkedeki ya da bölgedeki sanayi üretimine konu olan girdi-çıkıtı tabloları temel bileşen analizi ya da diğer adıyla faktör analizine tabii tutularak az sayıdaki kümeye indirilmektedir. Buna göre bölge ya da ülkedeki sektörlerden diğerlerine daha çok girdi-çıkıtı bağıyla bağlı olan sektörler belirlenmiş olup birer sanayi kümesi olarak kabul edilmektedirler (Czamanski and Ablas,1979; Q hUallachain, 1984; Feser and Bergman, 2000). Bu şekildeki tanımlama görüldüğü gibi sadece ülke ya da bölge ekonomisinde anahtar rol oynayan sektörlerin belirlenmesini sağlamaktadır. Bu yönüyle mekansal süreçlere ilişkin çok şey ifade etmemekte ve coğrafyaciların perspektifiyle eksik kalmaktadır. Öte yandan ülkemiz gibi gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde girdi-çıkıtı tablosu verilerini ülke ya da bölge bazında bulmak mümkün olmayabilmektedir. Bu yüzden böylesi niceliksel yöntemle sanayi kümelenmesinin belirlenmesi her yerde doğru olamayabilmektedir. Veri eksikliğinin yanı sıra faktör analiziyle belirlenen kümelenmeler bize sadece o bölgedeki sanayi tesisleri arasındaki girdi-çıkıtı bağımlılığını göstermektedir (Feser and Bergman, 2000). Oysa kümelenme kavramı bir bölgedeki firmalar arasında her tür teknoloji, bilgi, pazarlama, üretim, yenilik yaratma süreçleri açısından ortak hareket mekanizmasını, ağ ilişkilerini ifade etmektedir.

Bu nedenle niceliksel yöntemlerle belirlenen sanayi kümelerinin testi yine nitel yöntemlere bağlı olmaktadır. Bu anlamda coğrafyaciların geleneksel yöntemlerinden olan idiografik alan çalışmaları kümelenmenin boyutlarına ışık tutması bakımından önem taşımaktadır. Daha da önemlisi sanayideki kümelenme eğiliminin yarattığı ya da kaynaklandığı mekansal süreçlere ışık tutması bakımından bu nitel alan çalışmaları büyük önem taşımaktadır. Öyle ki girdi-çıkıtı dışındaki firmalar arası ilişkilerin, iller ya da bölgeler arası ilişkilerin dolayısıyla da mekansal ilişkilerin ortaya koyulması ancak bu yöntemle mümkün olabilmektedir. Bu açıdan kıyaslandığında, niceliksel yöntemler daha çok bilimsel olma kaygısını taşıyan pozitivist yaklaşımın ihtiyacına yanıt verirken, nitel yöntemler gerçekte işleyen mekansal süreçlerin neler olduğu, sanayi coğrafyasında ne gibi dönüşümlerin gerçekleştiği, bu dönüşümde aktör olan firmalar ve kurumlar arasındaki ilişkilerin boyutlarına ışık tutması bakımından yararlıdır.

Mekânsal bir süreç olarak sorgulandığında sanayi kümelenmesinin arkasında yatan iki temel yapısal faktörden söz edilebilir. Birinci temel faktör olarak hiç şüphesiz sanayi üretimindeki yeni organizasyon yapısı ya da firma organizasyonu belirtilmelidir. Günümüzde sanayideki organizasyon şekli eskisinden çok yönlü biçimde ayrılmaktadır. Günümüzde fordist üretim sistemini temsil eden “band” parçalanmış, sanayi malı üretim süreçlerinin her bir aşaması değişik coğrafyalara kaydırılmıştır (Scott, 2006). Çoğunlukla çok uluslu şirketler tarafından kontrol edilen bu dağılım her bir aşamayı gerçekleştiren firmalar ile ana firma arasında sürekli network ağlarına dayalı yeni bir üretim sürecini zorunlu kılmaktadır. Castell’in “ağ ekonomisi” diye adlandırmasına neden olan bu yeni üretim

organizasyonundaki firmalar için en önemli sorun bu ağsallığın birleşme (nod) noktalarından biri olmaktır. Bu yeni organizasyon biçimi, üretimin her bir aşamasında uzmanlaşmış ve söz konusu ağa eklenilebilen gelişimci, rekabetçi, inovasyon yaratabilen veya bu süreçlere katılabilen küçük ve orta ölçekli işletmelerin önemini her geçen gün arttırmaktadır. Nitekim günümüzde böylesi KOBİ'ler kalkınma arayışlarının ve politikalarının odağına yerleşmiş durumdadır (Castell, 2003; Hayter, 1998; Armatlı, 2004; ve Kumral, 1998). Öyle ki, Piore ve Sabel (1984), söz konusu bu yeni üretim organizasyonunu "ikinci endüstriyel bölünme" olarak adlandırmaktadırlar.

Bu organizasyon yapısı göz önüne alındığında sanayinin, aralarındaki ortak ağlarla birbirine bağlı fakat farklı mekânlara dağılmış (dispersed) bir coğrafi görünüm sergilenmesi beklenmektedir. Ancak mevcut durum bunun aksine bir coğrafi görünüm sergilemektedir. Sanayinin mekânsal dağılımına bakıldığında belli sektörlerin belli alanlarda toplanmaya başladığı "kümelenmiş" bir coğrafi doku görmekteyiz. Bunun temel nedeni ise mekânsal özelliklere bağlı olarak ortaya çıkan yığılma ekonomileridir. Üretim ya da ürün süreçlerinin parçalanmış olması, her aşamanın farklı KOBİ işletmelerince yapılması, bunlar arasında üretim süreci ve sonrasında sürekli bir iletişimi zorunlu kılmaktadır. Her firma faaliyetinin başka firma faaliyetlerini tamamlar nitelikte olması bunların bir araya toplanmasını-kümelenmesini zorunlu kılmaktadır. Kümelenme eğilimi sadece agglomerasyonun sağladığı dışsal yığılma avantajlarından yararlanmak değildir. Ürün ve üretim sürecine ilişkin her türlü yeniliğin ve teknolojik keşfin firmalar ve tamamlayıcı kuruluşlar arasındaki ağa (network) bağlı hale gelmesi de yaratıcı, yenilikçi ve rekabetçi olmayı hedefleyen firmaların bir araya toplanmasına neden olmaktadır.

Kümelenmeye neden olan ikinci faktör, sanayi üretiminin önündeki mekânsal sınırlılıkları, engelleri ortadan kaldıran yeni ekonomik politikaların küresel düzeydeki etkisidir. Küreselleşmeyle üretimin mekânsal hareketliliği önündeki engellerin kalkması, üretimin yatay yöndeki hareketini kısıtlayan ulusal ve merkezi otoritenin yerini yerel otoriteye ve politikalara bırakması, dışsal ve mekânsal yığılma ekonomilerinden yararlanmak isteyen firmaların bir araya toplanıp kümelenmesini kolaylaştırmaktadır. Öyle ki günümüzde bölgesel kalkınma ve sanayi politikaları kümelenme perspektifi üzerine kurulmuş ve artık merkezi ulusal hükümetlerden çok yerel yönetimlerin öncelik ettiği bir hal almıştır (UNIDO, 2001). Küreselleşme faktörüne, taşıma ve ulaşım maliyetleriyle ortaya çıkan mesafenin bozucu etkisinin azalması ya da kalkması, çok uluslu şirketlerin üretim sürecinde oynadıkları merkezi rol gibi değişik faktörler de eklenebilir. Sonuç olarak günümüzde sanayinin kümelenmesine kaynaklık eden birçok ekonomik, mekânsal, toplumsal, teknolojik faktörün yanı sıra, sanayi üretim organizasyonunun ve bu üretimi yönlendiren üst politik kurumların işleyişinin değişmesinden kaynaklanan birçok yapısal faktör coğrafi anlamda sanayinin kümelenmesine yol açmaktadır.

4. Kümelenmenin coğrafi boyutu

Coğrafi bir fenomen ya da süreç olarak sanayideki kümelenme eğiliminin mekânsal boyutuna baktığımızda ölçek büyüklüğü itibarıyla küresel, bölgesel ve yerel düzeyde olmak üzere farklı düzeylerde ele alınabilir. Küresel düzeyde bakıldığında sanayideki kümelenme eğiliminin günümüzdeki yeni uluslar arası iş bölümünün ürünü olduğu söylenebilir. Gerçekten de ulusal politikaların sanayinin yer seçimi üzerinde eski etkisini yitirmesi çok uluslu şirket kararlarına dayalı sanayinin ülkeler arasında hızlı bir şekilde yer değiştirmesine olanak vermektedir. Böylece her sektör rekabetçi avantajları yaratan yığılma ekonomilerinin olduğu bölgelere-ülkelere kaymaktadır. Japonya, Tayland ve Güney Kore gibi bazı Uzakdoğu ülkelerindeki ileri teknoloji üreten firmaların Amerika'ya Silikon Vadisi'ne göç etmesi ya da burada şube, araştırma laboratuvarları ve yan kollar açarak buradaki firmalarla işbirliği içinde üretim yapmaya çabalamaları buna örnek gösterilebilir (Castell, 2007). Yine emek yoğun sanayilerin yüksek işgücü avantajları sunan Hindistan, Çin, Meksika, Orta Asya Ülkeleri gibi ülkelere kaymaları da uluslar arası iş bölümüne örnek gösterilebilir. İlaç sanayisinin dünya geneline yaygınlaşmış olmasına rağmen sektördeki firmaların yarısından çoğunun yönetim merkezlerini ve ana araştırma birimlerini New York ile Philadelphia arasına taşıması; film

endüstrisinde söz sahibi uluslar arası firmaların çoğunun yönetim merkezlerinin Los Angeles'da olması; küreselleşen finans hizmetlerinin Tokyo, New York ve Londra'da yoğunlaşması (Enright, 1998:5) sadece küresel ölçekte şehirselleşmeyi yansıtmamakta aynı zamanda belli sanayilerin belli bölgelerde kümelenme eğilimi gösterdiğinin ilk kanıtları olmaktadır.

Öte yandan NAFTA, AB ve APEC gibi ekonomik-siyasi bölgesel oluşumlar da küresel düzeyde sanayinin yeniden dağılımına ve kümelenmesine kaynaklık etmektedir. Söz gelimi AB entegrasyonundan sonra bölge içi sanayide ciddi boyutta yer değişimleri olmuştur. Brühlhart (1996), 1980 ile 1990 arasındaki on yıllık süreçte AB'de 14 sektörde yoğunlaşmanın giderek arttığını savunmaktadır. AB sürecine katılmalarından sonra Doğu Avrupa'daki kimya sanayisi, aramalı üreten ve nispeten teknolojik düzeyi daha yüksek olan sanayilerin Orta ve Batı Avrupa ülkelerine kaydığı görülmektedir. Benzer bir eğilimin NAFTA'dan sonra Meksika'da da yaşandığı söylenebilir. (Brühlhart and Torstensson, 1996; Ottaviano and Puga, 1998:726; Traistaru ve diğ., 2003). İsviçre'deki saat endüstrisinin Japonya'ya kaymakta oluşu, İngiltere'deki mutfak eşyaları endüstrisinin Almanya'ya kayması, Kuzey Amerika'daki motosiklet sanayisinin Avrupa'ya kayması (Enright, 1998) gibi örnekler, sanayi dağılımı açısından yeni bir lokasyon-mekansal seçimin olduğu; her sektörün kendisine daha fazla avantajlar sunan ülkelere doğru kayıp kümelendiğini göstermektedir. Ya da cümleyi tersten okuduğumuzda her ülke daha yüksek yığılma avantajları sunarak, rekabetçi avantajlar yarattığı sektörleri kendine çekmekte ve kümelenmesine neden olmaktadır.

Sanayinin küresel ölçekte kümelenmesine bakıldığında ciddi bir sektörel ayrışma ve mekansal kutuplaşma görülmektedir. Kümelenmenin daha çok yığılma avantajları ekseninde gerçekleşmesi sanayinin daha çok yığılma avantajları sunan zaten gelişmiş coğrafyalarda kümelenmesine neden olmaktadır. Yüksek teknolojiye dayalı sanayilerde personel, bilgi, kurumsal vb... gibi altyapı olanakları nedeniyle gelişmiş ülkeler ya da bölgeler yataklık edip sanayiye kendine çekmektedir. Buna karşın daha az nitelikli, rekabetçi düzeyi bilgi ve teknolojiden ziyade emek faktörüne dayanan sanayiler çevre ülkelerde ya da daha az gelişmiş bölgelerde toplanmaktadır. 1970 ve 1980'lerde ekonomik yapıyı merkez-çevre bağlamında açıklamaya çalışan yapısalci kuram ve Marksist coğrafyacıları haklı kılan bu gelişmeye karşı mekansal süreçlerin işlediğini de unutmamak gerekir. Yukarıdaki açıklamaların aksine çevre ülkelerde de üniversiteler, Ar-Ge kuruluşları, teknopoller gibi kurumsal, bilgi, insan kaynakları itibarıyla ekonomik ve sosyal altyapıya sahip bölgelerin de doğru politikaları izlediklerinde böylesi ileri teknolojik-sanayi üretimini kendine çeken "niş" alanlar olabileceği savunulabilir. Nitekim Hindistan'ın özellikle de Bombay'in son yıllarda bilişim sektöründe aldığı yol ve Bollywood deneyimi ile Uzakdoğu'nun birçok ülkesinin enformasyon teknolojisinde aldıkları yol bu savı doğrular niteliktedir. Şüphesiz en büyük kanıt ülkemizde de olduğu gibi çevre ülkelerde belli sektörlerde küresel piyasalarla rekabet etme gücüne erişmiş ve adını duyurmuş bölgelerin ya da yeni sanayi odaklarının ortaya çıkışıdır.

5. Türkiye'de sanayi kümelenmesi süreçleri nasıl okunabilir?

Kümelenme kavramı, belli bir bölgedeki firmalar, ilgili destekleyici kuruluşlar ile idari otoriteler arasındaki formal ve informal ilişkileri temsil etmektedir. (Porter, 1990; Akgüngör, 2006:170). Bu anlamda kümelenme, ilgili firma ve kurumların bulunduğu değişik bölgeler veya mekanlar arası ilişkilerin önemine vurgu yapmaktadır. Türkiye'deki sanayi kümelenmesi olgusu da coğrafi açıdan değerlendirildiğinde bu bağlamda ele alınmalıdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'deki sanayi kümelenmesi değişen mekansal-bölgesel ilişkilerin türevi olarak;

1. Türkiye'de değişen kentsel ve bölgesel fonksiyonların doğurduğu hiyerarşinin bir ürünü,
2. Küresel ekonomik üretimin (küreselleşmenin) kendine "niş" alanları bulmasının mekansal bir sonucu

şeklinde değerlendirilebilir. Gerçekte işleyen süreçlere bakıldığında her ikisinin iç içe geçtiği bir süreç olduğu görülmektedir. Ama sanayi kümelenmesine bu ikili perspektiften yaklaşmak ülkemizde

değişen mekansal öncelikleri ve bölgesel fonksiyonları ortaya koyma açısından yararlı bir kuramsal-kavramsal çerçeve oluşturabilir.

Birinci yaklaşım açısından bakıldığında gerçekten de Türkiye’de son otuz yılda kentsel hiyerarşi ve bölgesel fonksiyonlar açısından ciddi değişimlerin yaşandığı görülmektedir. Bu değişimlerin çoğu ise yeni yer seçimi eğiliminde bulunan ya da coğrafi boyut değiştiren imalat sanayisiyle ilgilidir. Başka bir deyimle, bunun en somut ifadesi İstanbul, İzmir, Ankara, Adana merkezli bir imalat üretiminden “yeni sanayi odakları”, “Anadolu Kaplanları” gibi kavramlarla ifade edilen çevre illere yayılan bir sanayileşmenin yaşanmasıdır (Öz, 2006 ve Armatlı-Köroğlu, 2006). Denizli, Çorum, Kahramanmaraş, Kayseri, Konya, Mersin, Gaziantep gibi yeni merkezler belli sanayi sektörlerinin geliştiği ve kümelenme eğilimi gösteren yeni odaklar olarak öne sürüldü ve birçok araştırmaya konu oldu. Ancak burada sistematik bir hata olarak, yalnızca değişen mekansal-kentsel hiyerarşinin bir yönüne bakıldı. Yeni sanayi merkezleri olarak addedilen çevre illerdeki sanayi hamlelerinden bahsedilip duruldu.

Oysa bu “yeni sanayi odaklarında” yaşanan değişimin geleneksel merkezler olan büyük kentlerle olan ilişkisi, başka bir deyimle kentsel hiyerarşiyle olan bağı üzerinde çok durulmadı. Dolayısıyla günümüzde “*acaba bu yeni merkezlerdeki sanayi kümelenmesi ya da yığılmasının temelinde İstanbul, İzmir, Ankara ve Adana gibi metropollerin kimlik değiştirme süreçleriyle bir ilgisi var mı?*” sorusu yanıt beklemektedir. Hiç şüphesiz bu sorunun yanıtı söz konusu büyük metropol kentlerin kazandığı yeni kentsel fonksiyonların ne olduğunun yanıtlanmasına bağlı. Bu anlamda büyük kentlerde yeni kültür endüstrileri, bilişim, finans ve hizmetler ağırlıklı bir kent ekonomisinin oluşup oluşmadığı; değişen bu ekonomik yapı nedeniyle geleneksel imalat fonksiyonunu çevre kentlere taşıdığı savı yanıtlanması, en azından ciddiyetle araştırılması gereken bir konudur.

Büyük kentlerdeki yeni ekonomik dönüşüm ve büyümenin beraberinde getirdiği olumsuz kentsel ekonomiler nedeniyle bu alanlarda imalat üretimi güçleşmekte, rekabet avantajını yitirerek çevre illere taşınmaktadır (Erkan, 1987). Özellikle Türkiye’deki imalat sanayinin yenilikçi ve teknolojik gelişmeye dayalı rekabetçilikten çok, ucuz emek faktörüne dayalı rekabetçi tavrı (Öz, 2004) düşünüldüğünde bunun kaçınılmaz olduğu; çevre illere taşınan imalat sanayisi ile beraber bölgesel farkların azalabileceği savunulabilir. Heckscher –Ohlin teorisi olarak da bilinen bu sav, İkinci Dünya Savaşı sonrası kalkınma politikalarının ana varsayımlarını oluşturan ve kutupsal gelişme modellerinin meşruluğunu savunan bir yaklaşımdır (Tuncer, 1978; Erkan, 1987). Akgüngör (2006), sanayi kümelenmesi üzerine yaptığı çalışmasında, illerin imalat sanayisi itibarıyla mekansal katsayılarına bakarak bu yönde bir gelişmenin olduğuna kimi çevre illerin belli sanayi sektörlerinde uzmanlaşarak yeni kümeler oluşturduğuna dair ipuçları yakalamaktadır (Çizelge 1).

Çizelge 1: Türkiye imalat sanayisinde coğrafi yoğunlaşma düzeyi bakımından illerin mekansal katsayıları (1996-2000)

	Makine	Tarımsal üretim ve tarım ürünleri	Taşa-toprağa dayalı sanayi	Gıda ve içki	Tekstil	Tanımsız	Mobilya
1996							
İstanbul	1.07	0.55	0.76	0.74	1.16	1.35	0.98
İzmir	0.86	1.03	1.35	1.06	1.11	0.61	0.63
Çukurova	1.07	0.95	0.77	0.35	1.42	0.32	0.46
Ankara ve Kırıkkale	1.69	0.55	0.73	1.26	0.38	1.72	1.86
Ankara bölgesi	0.91	1.83	2.82	0.67	0.32	1.21	1.53
Kayseri	1.17	0.44	0.10	0.46	1.34	0.03	3.81
Gaziantep	0.15	0.67	0.30	0.73	2.19	0.30	0.43
Konya	1.79	2.28	0.86	1.05	0.25	0.47	0.21
Samsun	0.62	4.10	1.10	0.74	0.31	0.78	1.62
Eskişehir	1.28	1.07	0.76	1.78	0.40	2.02	0.87
2000							
İstanbul	1.12	0.59	0.75	0.69	1.20	1.31	1.06
İzmir	0.91	1.01	1.35	1.11	1.15	0.75	0.62
Çukurova	1.02	0.90	0.97	0.61	1.39	0.44	0.63
Ankara ve Kırıkkale	1.80	0.66	0.75	1.03	0.42	1.87	1.49
Ankara bölgesi	1.00	2.37	2.50	0.93	0.38	0.89	0.94

Kayseri	1.00	0.61	0.45	0.49	0.98	0.40	5.91
Gaziantep	0.10	0.58	0.24	0.68	2.40	0.24	0.27
Konya	1.70	2.71	1.03	1.09	0.26	0.49	0.54
Samsun	0.63	4.95	0.90	0.79	0.29	0.90	1.60
Eskişehir	1.39	1.00	1.61	1.39	0.40	1.82	0.86

Kaynak: Akgüngör, 2006, sayfa 179.

Not: Mekansal katsayısı 1,25'i geçenler sanayi kümesini temsil etmektedir.

Gerçekten de yukarıdaki çizelgeye bakıldığında geleneksel merkezlerin çevresindeki illerin belli sanayi kümeleri ya da sektörler itibarıyla öne çıktıkları, eskiden var olan aşırı kutuplaşmış dağılımın yumuşadığı görülmektedir. Ama söz konusu bu yeni sanayi kentlerindeki firmaların nereden geldikleri ya da metropol firmalar veya küresel pazarlardaki firmalarla ilişkilerinin ne olduğu ancak firma göçlerinin analiziyle ortaya konulabilir. Bu açıdan firma göçleri ile değişik bölgelerdeki firmalar arasındaki ilişkilerin coğrafik boyutları günümüz ekonomik coğrafyacılarınca çalışılması gereken konular olarak durmaktadır. Bu anlamda sanayi coğrafyasındaki dağılışı ön plana çıkaran geleneksel yaklaşımın yerine firmalar arası ilişkileri sorgulayan kümelenme yaklaşımının benimsenmesi gerekmektedir. Başka bir deyimle dağılışı coğrafyasından akışların coğrafyasına geçmelidir.

Yeni sanayi kümelerini (odaklarını) büyük-küçük kent hiyerarşisi içinde, kentsel fonksiyonların dağılımının ürünü değil de küresel işbirliğinin ürünü olarak da ele almak mümkündür. Bu anlamda küresele eklenen yerel ekonomilerden bahsedilebilir. Başka bir deyimle yerel avantajlarından fırsatlar yaratarak küresel piyasalar için üretim yapan ve belli sanayileri kendine çekerek onlarda uzmanlaşan daha küçük ölçekli kentlerden ya da yerelliklerden bahsedilebilir. Nitekim yeni ekonomik coğrafya yazınında kurumsal yaklaşımların etkisiyle bu tür yerelliklerin önemine yapılan atıflar artmaktadır. Bu yaklaşıma göre kimi yerellikler (locality) sosyal, politik, eğitsel, altyapısal, rekabetçi ve yenilikçi süreçleri yönlendiren kurumsal donanım itibarıyla farklılaşmakta; sahip oldukları bu kurumsal yapı nedeniyle bilgi, buluşçuluk, öğrenme, rekabet, yaratıcılık düzeyleri gibi yerel becerileri artarak bilgi tabanlı ekonomiye geçebilmektedir (Özelçi-Eceral, 2006; Morgan, 1997; Maskell and Malmberg, 1999). Bu yerel beceriler iyi bir yönetim ve doğru kümelenme politikalarıyla desteklenip yönlendirildiğinde yerel kalkınmanın motoru olabilmektedir. Nitekim ekonomik coğrafya literatüründe çalışılan yeni yerel odaklara ilişkin çalışmalarda bu unsurlara sıkça vurgu yapılmaktadır (Barnes and Gertler, 1999).

Metropoller dışında, küçük kentlerdeki kümelenme eğiliminin küresel ekonomik üretimin (imalatın) kendine "niş" alanları oluşturmasının bir sonucu olarak bakan ikinci sava göre, bu tür kentlerdeki sanayi-ekonomik dönüşümün metropoldeki dönüşümden ziyade daha çok bu kentlerin kendi içsel dinamiklerine dayandığını kabul etmiş oluyoruz. Gerek ülkemizde gerekse dünyada "yeni sanayi odakları" şeklinde öne çıkan kentler belli sektörlerin kümelendiği, "kendiliğinden" gelişme gösteren küçük ve orta ölçekli iller bulunmaktadır (Eraydın, 2002). Eğer bu iller sanayiye kendine çekiyorsa burada da imalat, rekabet, yenilikçilik, bilgi, altyapı, yönetim süreçlerine ilişkin bir dönüşüm var demektir. Eğer böylesi bir dönüşüm varsa bu küçük kentlerin küresel piyasaya nasıl eklenmiş oldukları, rekabetçi avantajları nasıl yakaladıklarının ve sürdürülebilir, devamlı bir gelişme sunup sunmayacaklarının araştırılması gerekir. Bu bağlamda metropoliten alanların dışındaki ve çevresindeki küçük illerin sanayi yapısı, buradaki üretici firmaların birbirleriyle ve ulusal-küresel piyasadaki firmalarla olan üretim ilişkileri, göç eğilimleri sanayi coğrafyasında yeni araştırma konuları olarak beklemektedir. Böylesi araştırmalar metropollerin yeni etki alanlarının sınırını ortaya koymaları için de gereklidir.

Öte yandan bir bölgedeki kümelenme eğiliminin o bölgenin tarihsel birikiminin bir ürünü olduğunu göz önüne aldığımızda geleneksel bazı sanayi dallarında üretim yapan küçük illerin bu süreçte şanslarının ne olacağı sorusu bir muamma olarak durmaktadır. Kümelenmenin daha çok avantajlar sunan bölgelerde olduğunu düşündüğümüzde sanayiye kendine çekme şansı açısından bu tür küçük ölçekli kentlerinin geleceğinin nasıl olacağı tam da kestirilememektedir. Dahası küresel ekonomik piyasadaki pay alıp alamayacakları bir soru işareti olarak durmaktadır. O halde küreselleşmenin sonucu olarak yeni ekonomik ve politik düzende ulusal sınırları tanımadan

kümelenme eğilimi gösteren sanayiye kendine çekmek ve kalkınmayı hedefleyen küçük yerelliklerin, kentlerin kaderi ne olacaktır? Sahip oldukları yerel avantajları kümelenme yönünde kullanabilecek düzeye sahip olup da ulusal ve bölgesel üretim üzerinden küresel piyasaya eklenilebilirler mi ya da küresel pazarın “niş” alanlarından biri olabilecekler mi? Kümelenme yaklaşımıyla bu tür sorularının yanıtlarının aranması sanayi üretimi açısından ülkemizde ve dünyada bölgeler arası hatta ülkeler arası bir kutuplaşmanın olup olmadığı, ya da bölgeler arası bir benzeşmenin olup olmadığı hakkında fikirler sunabilir.

6. Kümelenmeyi “yeni ekonomik coğrafya” perspektifiyle okumak

Kümelenme süreçlerinin akademik literatürdeki artan ağırlığı coğrafya biliminde “yeni ekonomik coğrafya” olarak adlandırılan yaklaşımların gelişimine denk düşmektedir. Bu bir tesadüf değildir. Sosyo-ekonomik dönüşümlerin mekânsal yansıması olarak kaçınılmaz biçimde kümelenme kavramı mekan bilimlerinin temel araştırma konusu olacaktı. Bu süreçte ise gerek kümelenmenin kendi doğası gereği gerekse eski yöntemlerin, kavram ve terimlerin yeni mekânsal örüntüyü ve süreçleri açıklamaya yetmemesi nedeniyle ekonomik coğrafyanın konuya yaklaşımı derinden değişmiştir. Geleneksel ekonomik coğrafya sanayinin mekânsal eşitsiz dağılımını daha çok düzenleme mekanizmaları, işgücü, doğal kaynak vb. gibi eşit olmayan mekânsal avantajlarla açıklamaya çalışırken, yeni ekonomik coğrafya sanayinin yeni dağılımını daha çok yığılma-kümelenme ekonomileri (Krugman, 1991; Gordon and McCann, 2000), ticari olmayan dışsallıklar (Storper, 1997), öğrenme ekonomileri (Asheim, 1997), kurumsal örgütlenme yoğunluğu (Amin and Thrift, 1994), yaratıcılık-yenilikçilik düzeyi (Scott, 2006; Forida, 2002) gibi direkt bir bölgenin toplumsal ve kültürel yapısından kaynaklanan özelliklerle açıklamaya çalışmaktadır. Ekonomik coğrafyada “kurumsal dönüş” (institutional turn) ve “kültürel dönüş” (cultural turn) olarak adlandırılan bu yaklaşım farklılığı her geçen gün daha da bir belirginleşmekte ve günümüzdeki hakim yaklaşımlar halini almaktadır. Bu yaklaşımlar dahilinde artık tüm bölgesel, kentsel, yerel ekonomik farklılaşmalar bu mekanların sahip oldukları kurumsal ve kültürel yapı ile açıklanmaya çalışılmaktadır.

Kurumsal yapılanma düzeyi, kurumsal ilişkilerin yoğunluğu, kurumlar arası ilişkileri geliştiren destek mekanizmalarının güçlü olması, bütün bunları yaşama geçirmeye muktedir bir sosyal sermaye kaynağı ile tüm bu sermaye kaynaklarını doğru yönde harekete geçirebilecek ve örgütleyecek yönetim mekanizmaları kurumsalcı yaklaşımda üzerinde durulan temel değerler ve kültürel unsurlar olmaktadır (Martin, 2006). Bu açıdan bakıldığında artık bölgesel-kentsel kalkınmaya kaynaklık eden mekânsal avantajlar doğal kaynaklar olmaktan ziyade bu kurumsal yoğunluğu oluşturan, bölgelerin bilişim mimarisini yaratan bu kurumsal yapılanmadır (Amin and Thrift, 2004). Bölgelerin söz konusu bu kurumsal yapılanması bölge içi bağlantılarını ve diğer bölgelerle olan bağlantılarının zenginliğini sağlamakta ve küresel ekonomideki rekabetçilik düzeyini belirlemektedir. Kurumlar arası ilişkiler, Taylorist hiyerarşik örgütlenme biçiminden günümüzün yatay toplum modeline uygun yatay birleşme modeline doğru evrildikçe, yani kurumlar arası hiyerarşik ilişki yerini işbirliği ve ortak akıl üretme yönünde ortak çabayı içeren yatay yönlü ve etkileşimli bir yapıya dönüştükçe, bölgelerin çevreleriyle ve dış dünyayla kurdukları ilişkilerin sayısı artmakta ve küresele eklenilebilme düzeyi yükselmektedir.

Özellikle 1990’lardan bu yana ekonomik coğrafyadaki yaygın yaklaşımlardan olan kurumsalcı yaklaşım “*ekonomik peyzajın şeklinin ve gelişiminin bu ekonomik aktivitelerin bağlı olduğu değişik sosyal kurumlarla bağının anlaşılmasından tamamen anlaşılamayacağını ileri sürer*” (Martin, 2000:77). Buna göre diğer tüm beşeri faaliyetler gibi ekonomik faaliyetler de sosyal ve kurumsal olarak konumlandırılır, yapılandırılır. Bu ise tüm ekonomik faaliyetlerin yer seçiminde ve mekânsal tercihlerinde kültürel bağlamı ön plana çıkarmaktadır. Kültürel yapı aynı zamanda bölgesel kalkınmayı kontrol eden kurumsal işlerliği ve kurumsal yapılanmayı belirlediğinden özellikle belli ekonomik faaliyetlerin yer seçiminde açıklayıcı anahtar kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle yeni sanayi coğrafyasının gündemi birincil doğal kaynaklara bağlı olarak beliren mekânsal ve

bölgesel farklılaşmalardan yeni mekansal avantajlara ve bunların dayandığı temel olan kültürel ve kurumsal bağlama doğru değişmektedir.

Bu çerçevede bakıldığında yeni sanayi coğrafyasının artık temel araştırma konularını etnik, dinsel, aile bağları; işgücünün öğrenme eğilimleri, örgütlenme düzeyi ve şekli; üniversite, AR-GE laboratuvarları, risk sermayesi ve destekleyici yan kuruluşlar; yerel yönetim yasaları, yönetim politikaları, kalkınmayı destekleyen her türlü merkezi ve yerel girişim ile daha birçok politik ve sosyal nitelikten oluşan bu yeni kurumsal değerler ve yapılar oluşturmaktadır. Söz konusu bu kurumlar arasındaki etkileşim düzeyi ve yoğunluğu bölgesel ve kentsel gelişmenin motoru olduğundan, bu etkileşimi ifade eden ağ (network) yoğunluğu ise ayrı bir önem taşımaktadır. Kurumlar arası ilişkiler kadar, bu kurumların içinde oldukları kültürel bağlamı oluşturan sosyal değerler, bu değerlerin yerel bağlantılara olan katkıları özellikle kümelenme literatüründe gündemi oluşturan bir başka konudur (Asheim, 1997; Cook, 1999; Martin, 2006). Gerek bu kurumsal yapılardaki değişim gerekse kurumlar arası ilişkinin, ağın sürekli değişimi bunların zaman içindeki gelişimini ele alan yaklaşımları da beraberinde getirmektedir. Bu noktada “*evrimselci ekonomik coğrafya*” (evolutionary economic geography) coğrafya literatüründe ağırlığı her geçen gün artan ikinci bir yaklaşım olmaktadır. Özellikle evrimsel iktisadın ve biyolojik evrimin temel kavramlarından hareketle bir bölgenin ekonomik ilişkilerindeki değişimi ve mekansal yer değişmelerini açıklamaya çalışan bu yaklaşım, bölgedeki mikro süreçlere inmesi ve kurumlar arası ilişkilerdeki zamansal dönüşümü ortaya koyması nedeniyle gittikçe artan bir şekilde vurgulanmaktadır (Frenken and Boschma, 2007; Wal and Boschma, 2007; Boschma and Martin, 2010). Evrimselci ekonomik coğrafya bu perspektifle bölgelerin ya da kentlerin ekonomik faaliyetlerini oluşturan mikro süreçlerden yola çıkarak bölge ya da kent ekonomisinin gelecekte hangi yöne doğru evrileceğini kestirmeye çalışmaktadır. Bu kapsamda firmalar arası ilişkiler, sektörler arası teknolojik ilişkisellik ve bağlantılılık düzeyi, yerel bağlantıları oluşturan rutin üretim davranışları, bu rutin davranış ve değerlerdeki çatalanmalar ile bunların başka bölgelerle olan ilişkileri başlıca araştırma konuları olmaktadır. Hatta son dönem çalışmaları artık yalnızca kurumsal yapıdaki evirilmeyi değil farklı bölgeler ya da aktörler arasındaki ağların (network) nasıl evrildiğine odaklanmaktadır (Boschma and Frenken, 2009). Günümüzde yenilikçilik süreçlerinden tutun da kurumlar arası etkileşimi düzenleyen ve yönlendiren yönetim ağlarının mekansal boyutları ve bunların zaman içindeki değişimi bile bu evrimselci yaklaşım çerçevesinde araştırmalara konu olmaktadır.

Bazı açılardan evrimselci iktisada çok yaklaşan bu bakış açısı eleştirilmesine karşın “yeni ekonomik coğrafyanın” coğrafyacılar cephesinden görülen şekli bu yönde olmaktadır. Tüm bu yaklaşımların dayandığı ve hareket ettiği ortak nokta ise günümüz dünyasında her geçen gün daha da belirginleşen kümelenme ve yığılma ekonomileridir. Dünyada belli sanayilerin artık belli bölgeleri tercih ederek gittikçe yoğunlaşması, bu yoğunlaşmanın bölgeler ve kentler arası farklılaşmayı arttırması, tüm bu süreçlerin klasik coğrafi faktörlerle açıklanamaması değişik yaklaşımların coğrafyada belirmesini kaçınılmaz kılmıştır. Türkiye coğrafyası üzerinde bu yeni sanayi dağılımını veya sosyo-mekansal uyarlanmasını okuyacaksa eğer, bunun kümelenme süreçlerini gözetken bu yeni yaklaşımlarla okunması gerektiği açıktır. Zira Türkiye’nin ekonomik coğrafyasını şekillendiren bölgeler arası ilişkiler gibi, yerel dinamikler ve kurumsal düzenlemeler muazzam farklılıklar göstermektedir. Bunların yanında gerek bölgelerin kendi içsel dinamikleriyle gerekse düzenleme mekanizmalarının yönlendirmesiyle sanayi faaliyetlerinde bölgesel uzmanlaşmalar belirlediğinden tüm bu süreçlerde coğrafyanın rolünün ortaya konulması bu yeni yaklaşımlarla Türkiye sanayisinin ele alınması gerektiğini hatırlatmaktadır. Ancak bu ele alış şekli ve öncelikli konuların ne olacağı sorunu burada yer darlığı nedeniyle ele alınmayacak kadar uzun ve çetrefillidir. Bunu göz önüne aldığımızda işe Türkiye’deki coğrafyacıların bu yeni yaklaşımları tanımaya başlamaları ve kuramsal boyutlarına ilişkin görüşler geliştirmeye çalışmalarıyla başlayabiliriz.

7. Sonuç

Ekonomik coğrafya, ekonomik faaliyetlerin dağılışı ve şekli açısından mekanlar arası güçlü bir hiyerarşik bağ öngörmektedir (Scott, 2006; Storper, 1999). Her türlü sanayi malı üretimi, akışı ve tüketimi farklı mekânlar arasındaki mevcut hiyerarşik yapının ürünü olarak değerlendirilmektedir. Sanayi üretimi açısından bakıldığında mekansal hiyerarşinin tepesinde büyük-mega kentlerin olduğu ve süreci kontrol ettiği bir yapı görülür. Geçmişten beri var olan söz konusu bu durum günümüzde gittikçe daha da güçlenerek devam etmektedir. Özellikle de küreselleşmeyle birlikte her türlü mal, hizmet ve kısmen insan akışlarının önündeki engellerin kalkması ya da yumuşaması söz konusu hiyerarşik yapıyı güçlendirmekte ve sosyal bilimlere bu yapıyı anlamaya zorlamaktadır. Bu bağlamda günümüz sanayisi de akışların en hızlısı ve değişkeni olmanın yanında birçok mekansal süreci kontrol etmesi nedeniyle bu hiyerarşik perspektif içinde ele alınmayı hak etmektedir.

Bu bağlamda sanayi kümelenmesi konusu, Türkiye sanayisinin kentler hiyerarşisi bazında kavranması, değişen kentsel fonksiyonları ortaya koymasından coğrafyacıların önemle üzerinde durmaları gereken bir konudur. Mekânsal bir süreç olarak sanayi kümelenmesi kentsel gelişme ve kentsel kalkınma süreçleri açısından da ele alınabilir. Çünkü sanayideki kümelenme eğilimi ile yeni kentsel gelişme süreçleri arasında organik bir bağ ve güçlü bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Bunu Türkiye örneğinde sorguladığımızda sanayi kümelenmesi ile değişen kentsel ekonomiler, ya da kentlerin ekonomik fonksiyonlarındaki değişim ile değişen kent hiyerarşilerine ayna tutabilir. Öte yandan bu tür çalışmalarla sanayi üretimi açısından küresel ve yerel olanın ilişkisi ortaya konularak sürdürülebilir bir ekonomik gelişmenin olup olmayacağına dair izler yakalanabilir. Tüm bunların kümelenme süreçlerini yaratan ve yönlendiren unsurlar üzerinden ele alınması ekonomik coğrafyadaki yeni yaklaşımlarla mümkün olabilmektedir. Zira yeni üretim coğrafyasının tanımlanmasında başvurulan temel kavramlar ve süreçler olarak kümelenme ve uzmanlaşma süreçleri yalnızca değişen üretimin coğrafyasını anlamayı sağlamıyor. Aynı zamanda günümüz toplumunun sosyal ve politik organizasyonunu mekansal örgütlenme biçimi üzerinden okumayı sağladığından sosyal teorideki büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Bu boşluğu doldurmak adına kurumsalcı ve evrimselci ekonomik coğrafya yaklaşımlarının Türkiye sanayi coğrafyası örneğinde uygulanması gerekli bir adım olarak önümüzde duruyor. Bu yeni yaklaşımlar perspektifinden Türkiye'deki sanayinin yer seçimi sorununa eğilmek daha ayrıntılı açıklamaların ortaya konulması yanında bölgesel farklılaşmaları açıklayacak yeni nedenselliklerin daha doğru biçimde ortaya konulmasına fırsat verebilir.

Referanslar

- Akgüngör, S., (2006), "Geographic Concentrations in Turkey's Manufacturing Industry: Identifying Regional Highpoint Clusters", *European Planning Studies*, Vol. 14, 2: 169-197.
- Amin, A. and Thrift, N., (1994) "Living in the global", in Amin, A. and Thrift, N. (eds), *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, Oxford: Oxford University Press, 1-22
- Amin, A., and Thrift, N., (2004) "Introduction", *The Cultural Economy Reader* içinde, (Ed.) A. Amin ve N. Thrift, sayfa x-xxx, Blackwell Publications, Oxford.
- Armatlı-Köroğlu, B., (2006). "Sanayi Bölgelerinde KOBİ ağları ve Yenilik Süreçleri", *Değişen Mekan, Mekansal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış:1923-2003*, Derleyen: Ayda Eraydın, sayfa 397-420.
- Armatlı-Köroğlu, B. (2004), *SME networks as new engines of economic development and innovativeness*, PhD dissertation, Middle East Technical University, Ankara.
- Asheim, B. T. (1997), "Industrial districts as 'learning regions': a condition for prosperity", *European Planning Studies*, 4: 379-397.
- Barnes, T.J., and Gertler, M.S., (1999), *The New Industrial Geography, Regions, Regulation and Institutions*, Routledge Publications, London and New York
- Boschma, R. and Frenken, K., (2009). "Some Notes on Institutions in Evolutionary Economic Geography," *Economic Geography*, Clark University, vol. 85(2), pages 151-158.
- Boschma, R. and Martin, R., (2010), "The Aims and Scope of Evolutionary Economic Geography," *Papers in Evolutionary Economic Geography (PEEG) 1001*, Utrecht University, Section of Economic Geography, revised Jan. 2010.
- Brülhart, M. and Torstensson, J., (1996), "Regional Integration, Scale Economies and Industry Location", *Discussion Paper No:1435*, (Center for Economic Policy Research).
- Castell, M., (2003). *Enformasyon Çağı: Ekonoİ, Toplum ve Kültür, Birinci Cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

- Castell, M., (2007). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, Üçüncü Cilt: Binyılın Sonu*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Cooke, P., 1999. "The co-operative advantage of region", in *The New Industrial Geography*, (editors) Trevor J. Barnes and Meric S. Gettler, page 54-73, Routledge.
- Czamanski, S. and Ablas, L.A. (1979) "Identification of industrial clusters and complexes: a comparison of methods and findings", *Urban Studies*, 16, pp. 61–80.
- Enright, M.J., (1998). "The Globalization of Competition and the Localization of Competitive Advantage: Policies toward Regional Clustering", *Paper in Workshop on the Globalization of Multinational Enterprise Activity and Economic Development*, May 15-16, 1998, Glasgow.
- Eraydın, A., (2002). *Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramlaştırılması*, ODTÜ Yayınları, Ankara
- Eraydın, A., and Armatlı-Koroğlu, B., (2005), "Innovation, networking and the new industrial clusters: the characteristics of networks and local innovation capabilities in the Turkish industrial clusters", *Entrepreneurship & Regional Development*, 17: 237–266
- Erkan, H., (1987). Sosyo-Ekonomik Bölgesel Gelişme –Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım-, D.E.Ü. Yayınları, İzmir.
- Feser, E.J. and Bergman, M., (2000), "National industry cluster templates: a framework for applied regional cluster analysis", *Regional Studies*, 34(1), pp. 1–19.
- Florida, R., (2002), *The Rise of Creative Class*, Basic Books, New York.
- Frenken, K. and Boschma, R.A., (2007), "A theoretical framework for evolutionary economic geography: industrial dynamics and urban growth as a branching process," *Journal of Economic Geography*, Oxford University Press, vol. 7(5), pages 635-649, September.
- Gordon, I. R. And McCann, P., (2000), "Industrial clusters: Complexes, agglomeration and/or social networks?", *Urban Studies*, 37(3), pp. 513–532.
- Gordon, I.R. and McCann, P., (2005), "Innovation, Agglomeration and Regional Development", *Journal of Economic Geography*, 5, pp. 523-543.
- Hayter, R., (1998). *The Dynamics of Industrial Location: The Factory, the Firm and the Production System*, John Wiley & Sons Publication, Toronto.
- Krugman, P., (1991), "Increasing returns and economic geography", *Journal of Political Economy*, 99: 483–499.
- Kumral, N., (1998). Doğrudan Dış Yatırımlar ve Bölgesel Kalkınma, Ege Üniv. Yayınları, İzmir.
- Martin, R., (2000) "Institutional Approaches in Economic Geography", in *A Companion to Economic Geography*, (Ed.): Eric Sheppard and Trevor J. Barnes, sayfa 77-94, Blackwell Publisher.
- Martin, R., (2006) "Economic geography and the new discourse of regional competitiveness", in *Economic Geography: Past, present and future*, (Ed.) S. Bagchi-Sen ve H.L. Smith, sayfa 159-172, Routledge Studies in Economic Geography
- Maskell, P. and Malmberg, A., (1999). "Localised learning and industrial competitiveness", *Cambridge Journal of Economics*, Vol.23:167-185.
- Morgan, K. (1997). "The Learning Region: Institution and Regional Renewal", *Regional Studies*, Vol. 31:491-503.
- Ottaviano, G.I.P. and Puga, D., (1998). 'Agglomeration in the global economy: A survey of the 'new economic geography''. *World Economy* 21(6):707–731.
- Öz, Ö. (2004), *Clusters and Competitive Advantage: The Turkish Experience*, New York: Palgrave Macmillan.
- Öz, Ö., (2006), "Sektörel Öbeklenme ve Rekabet Gücü: İşletme Yazınındaki Son Tartışmalar", içinde *Değişen Mekan, Mekansal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003*, Der.: Ayda Eraydın, sayfa 196-212.
- Özelçi-Ecerel, T., (2006). "Ekonomik Coğrafyaya kurumsal yaklaşım: Denizli Örneği", içinde *Değişen Mekan: Mekansal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış: 1923-2003* Derleyen: Ayda Eraydın, sayfa 458-480.
- Piore, M. and Sabel, C. F., (1984), *The Second Industrial Divide* (New York: Basic Books).
- Porter, M., (1990), *Competitive Advantages of Nations*, New York: Free Press.
- Q hUallachain, B., (1984), "The Identification of Industrial Complexes", *Annals of Association of American Geographers*, 73:3, pp. 420-436.
- Rosenfeld, S.A., (1997), "Bringing Business Clusters into the Mainstream of Economic Development", *European Planning Studies* 5(1): 3-23.
- Saxenian, A. L., (1994), *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Scott, A.J., (1988). *New Industrial Spaces*, London: Pion
- Scott, A.J., (2006) *Geography and Economy: Three Lectures*, Oxford University Press.
- Storper, M., (1997) *The Regional World*, Guilford Press, New York.
- Storper, M., (1999). "The resurgence of regional economics", in *The New Industrial Geography*, (editors) Trevor J. Barnes and Meric S. Gertler, page 23-53, Routledge.
- Traistaru, I., Nijkamp, P., Longhi, S., (2003), "Specialization of Regions and Concentration of Industries in EU Accession Countries", in *The Emerging Economic Geography in EU Accession Countries*, Iulia Traistaru, Peter Nijkamp, Laura Resmini, (eds.), Aldershot: Ashgate Publishing Ltd, 331-371.
- Tuncer, Y., (1978), *Bölgelerarası Benzeşme ve Türkiye: 1963-1973*, ODTÜ Yayınları, Ankara.
- UNIDO, (2001), *Development of Clusters and Networks of SMEs*, Vienna, 2001.
- Wal, A.T. and Boschma, R.A., (2007), "Co-evolution of firms, industries and networks in space," *Papers in Evolutionary Economic Geography (PEEG) 0707*, Utrecht University, Section of Economic Geography, revised Aug 2007.